

Čáp, Pavel

Plátované nože z Břeclavi-Pohanska

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1982, vol. 31, iss. E27, pp. 291-295

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109616>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Plátované nože z Břeclavi-Pohanska. Podobně jako na mnoha jiných zkoumaných slovanských sídlištích a pohřebištích z 6.–10. století, patří i na Pohansku u Břeclavi (výzkumy katedry archeologie a muzeologie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně) mezi nejčastěji nacházené předměty nože.¹ Silné korozní vrstvy, které vznikly dlouhým uložením v nepříznivých půdních podmínkách nejen u nožů, ale i u ostatních železných předmětů, zpravidla zcela zakrývají původní povrch předmětů a znemožňují registraci nejrůznějších výrobně-technologických a ozdobných detailů, které jsou pro poznání stáří a provenience výrobku mnohdy důležitější, než výrobek sám. Proto je nezbytné nutně laboratorní ošetření železných nálezů, při kterém je za použití kombinace jemných a citlivých mechanických a chemických metod² korozní vrstva odstraněna.

Při laboratorním zpracování železných nálezů z terénního výzkumu v prostoru lesní školky³ na Pohansku z roku 1979 se na noži i. č. P 166280, pocházejícím ze sídlištního objektu 107, podařilo zachytit a odkryt ozdobné plátování. Do tzv. krevní rýhy byl vložen úzký proužek bronzového plechu a pevně přichycen k podkladu vbíjeným plastic- kým vzorkem. Revizí starších nálezů, pocházejících z pohřebiště kolem kostela a z areálu velmožského dvorce, byly objeveny další obdobné exempláře. Celkový počet nožů se zachovalým plátováním nebo s výraznými stopami po něm tak dosáhl jedenácti kusů. Tím byla získána kolekce, která nemá dosud obdoby na jiných velkomoravských lokalitách. Jednotlivé exempláře jsou sice známy z Mikulčic⁴ a ze Starého Města,⁵ ale soubor, získaný na Pohansku, již umožňuje vysledovat jednotlivé charakteristické znaky ve výzdobě i v technice provedení a lze při jeho rozboru dospět k obecnějším závěrům. Převážná část exemplářů byla získána z uzavřeného nálezového souboru — pohřebiště kolem kostela⁶ a může tedy v jistém smyslu posloužit jako srovnávací model pro případné další nálezy.

Popis nálezů

1. Hrob 26. Dobře zachovalý delší nůž s odlomeným hrotem, zdobený úzkým bronzovým proužkem, vloženým do mělkého žlábků asi 1 mm pod hřbetem čepel. Délka žlábků je 55 mm, šířka necelě 3 mm; konec žlábků je asi 15 mm od patky nože. Vložený bronzový proužek ve střední části žlábků chybí, zachoval se ve dvou větších kusech při obou koncích. Na povrchu je zdoben dvěma řadami drobných vbíjených půlobloučků. D 145 mm, š 12 mm, i. č. P 242, obr. 14: 1.

2. Hrob 26. Nůž je co do tvaru a velikosti naprosto shodný s předcházejícím exemplářem. Vložený bronzový proužek se sice nedochoval, ale v železném podkladu ve dně žlábků se dochovalo několik stop po vbíjené výzdobě a je zřejmé, že i ta byla naprosto stejná jako u předešlého nože. D 152 mm, š 12 mm, i. č. P 243, obr. 14: 2.

3. Hrob 40. Středně velký nůž s odlomeným hrotem je zdoben širším měděným proužkem, vloženým do hlubšího žlábků pod hřbetem čepel. Délka žlábků je 60 mm, šířka asi 4,5 mm. Žlábek je protažen až k patce nože. Vložený proužek mědi ve střední části žlábků chybí. Na povrchu je zdoben dvěma řadami na sebe navazujícími mírně rozvřených půlobloučků. D 105 mm, š asi 10 mm, i. č. P 402, obr. 14: 3.

4. Hrob 140. Dobře zachovaná čepel většího nože s odlomeným trnem, obalená zbytky rzí prostoupené dřevěné pochvy; je zdobena velmi tenkou zlatou folií, která je vložena do širšího žlábků asi 1 mm pod hřbetem čepel. Délka žlábků je 55 mm, šířka asi 4 mm. Zlatá folie se dochovala na konci žlábků u patky nože a je na povrchu zdobena dvěma řadami řidčeji od sebe kladených půlobloučků. D 130 mm, š asi 15 mm, i. č. P 1455, obr. 14: 4.

5. Hrob 296. Zlomek čepel menšího nože s částí hlubšího žlábků, širokého asi 3 mm. Vložený měděný proužek se téměř nedochoval. Vbíjená výzdoba, tvořená dvěma řadami drobných půlobloučků, zřetelně vystupuje na povrchu železného jádra ve dně žlábků. D 80 mm, š 10 mm, i. č. P 13121/2, obr. 14: 5.

6. Hrob 309. Středně velký nůž s odlomeným hrotem; je zdoben širším měděným

¹ B. Dostál, Břeclav-Pohansko IV, Velkomoravský velmožský dvorec, Brno 1975.

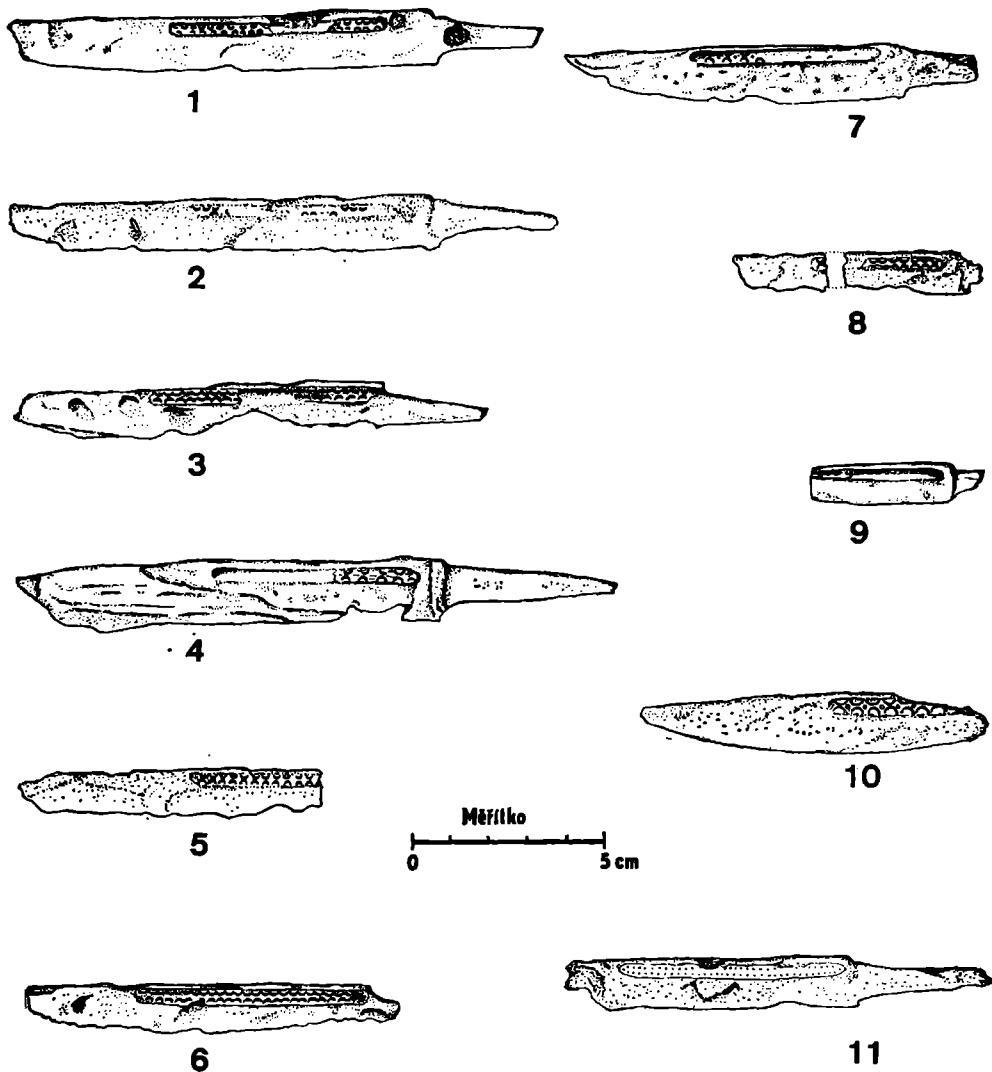
² V. Čupr—J. E. Pelikán, Základy konzervace kovů v muzeích, Muzejní práce, Kabinet muzejní a vlastivědné práce, NM Praha, 1963, 95—101.

³ F. Kalousek, Velkomoravské hradliště Pohansko, Brno 1970.

⁴ Za laskavé sdělení děkuji PhDr. Z. Klaničovi, CSc., vedoucímu výzkumu v Mikulčicích.

⁵ Dva exempláře jsou vystaveny na výstavě „Velkomoravské Staré Město, středisko výroby, kultury a moci západních Slovanů“, Moravské muzeum Brno 1980.

⁶ F. Kalousek, Břeclav-Pohansko I, Velkomoravské pohřebiště u kostela, Brno 1971. Tam úplný popis a vyobrazení všech nálezů z příslušných hrobových celků.

Obr. 14. Břeclav-Pohansko, plátované nože:

1—2 — hr. 26; 3 — hr. 40; 4 — hr. 140; 5 — hr. 296; 6 — hr. 309; 7 — hr. 353;
8 — hr. 380; 9 — hr. 408; 10 — štverec A 6—56; 11 — lesní školka obj. 107.
(Kresba P. Čáp.)

proužkem, vloženým do hlubšího žlábků pod hřbetem čepelí. Délka žlábků je 60 mm, šířka asi 4,5 mm. Žlábek je protažen až k patce nože. Vložený proužek mědi je na povrchu zdoben dvěma řadami na sebe navazujícími mírně rozvětvených vbíjených půlobloučků. Ve všech parametrech se tento nůž shoduje s exemplářem z hrobu 40. D 100 mm, š 11 mm, i. č. P 13266, obr. 14: 6.

7. Hrob 353. Středně velký nůž s širší, do ostrého hrotu vybíhající čepelí; je zdoben měděným pozlaceným proužkem, vloženým do ostře zahloubeného (a hlubokého)

žlábkku asi 1 mm pod hřbetem čepel. Délka žlábkku je asi 50 mm, šířka asi 3,5 mm a jeho konec je vzdálen 5 mm od patky nože. Z ozdobného proužku se dochovaly pouze zbytky mědi na železném jádře a drobné útržky zlaté folie ve rzi, vyplňující žlábek. Vbíjená výzdoba je dobře patrná na železném jádře nože. Sestává ze dvou řad vbíjených půlobloučků, které jsou od sebe poněkud vzdáleny a relativně volnější prostor ve středu je vyplněn řadou kulatých vpichů. D 105 mm, š 15 mm, i. č. P 16979, obr. 14: 7.

8. Hrob 380. Tři zlomky čepel drobnějšího nože, na dvou se dochovaly zbytky úzkého měděného proužku, vloženého do hlubšího žlábkku pod hřbetem čepel. Šířka žlábkku je necelé 4 mm; měděný proužek je zdoben dvěma řadami drobných vbíjených půlobloučků. D nejistitelná, š 9 mm, i. č. P 16842, obr. 14: 8.

9. Hrob 408. Čepel miniaturního nožičku s odlomeným hrotem; je zdobena měděným proužkem, vyplňujícím úzký ostře zahlabený žlábek, umístěný těsně pod hřbetem čepel. Zachoval se pouze zbytek proužku v konci žlábkku blíže k hrotu nože. Na povrchu zachované části proužku je několik nepravidelně vyražených půlobloučků. D 45 mm, š asi 8 mm, i. č. P 30912, obr. 14: 9.

10. Čtverec A 6—56 (velmožský dvorec).⁷ Hrot masivního těžkého nože nebo břitvy se zachovanou částí širokého a velmi hlubokého žlábkku, v němž jsou dobře patrné stopy po měděném plátování. Vbíjená výzdoba pozůstává ze dvou řad půlobloučků, které jsou značně větší než v předešlých případech, umístěné dále od sebe a prostor mezi nimi je vyplněn řadou kroužků, složených z drobných kulatých vpichů, kladených těsně vedle sebe. D 85 mm, š 15 mm, i. č. P11997, obr. 14: 10.

11. Objekt 107 (lesní školka). Středně velký nůž s odlomeným hrotem, zdobený širším proužkem světlého bronzu; proužek je vložen do velmi mírně zahlabeného žlábkku. Až na nepatrné poškození se bronzový proužek velmi dobře zachoval a je zdoben dvěma řadami drobných kulatých vpichů. D 110 mm, š 14 mm, i. č. P 166280, obr. 14: 11.

Převážná část plátovaných nožů — 9 kusů — pochází tedy z pohřebiště u kostela a po jednom exempláři z areálu velmožského dvorce a ze sídliště v lesní školce. Nutno ovšem připomenout, že nález z lesní školky je v podstatě náhodný, protože ostatní nože ze souboru získaného zde i na dalších zkoumaných plochách, nebyly dosud podrobně zpracovány.

Srovnáním jednotlivých exemplářů bylo zjištěno, že plátování není vázáno na jediný typ nebo určitou velikost nožů; vyskytlo se na malém nožičku z hrobu 408 (obr. 14: 9) i na zlomku masivního a zřejmě i poměrně velkého nože (břitvy) z kulturní vrstvy na velmožském dvorci (obr. 14: 10). Rozdíly jsou v kovovém materiálu použitém k plátování; ve většině případů bylo sice užito mědi a jejích slitin, ale i z běžného optického srovnání vyplývá, že se jedná o slitiny, které mají v jednotlivých případech značně rozdílné poměry základních komponent. V jednom případě bylo k provedení výzdoby použito i kombinace dvou kovů — měděná a ještě pozlacená páska na noži z hrobu 353 (obr. 14: 7),⁸ u dalšího nože byla tenká zlatá folie vložena přímo na železný podklad. U tohoto výrobku však není zcela jasné, zda jde o plátování; pravděpodobnějším se zdá, že žlábek byl klasickým způsobem pozlacen⁹ a půlobloučky vznikly vykrábáním zlatého potahu. V jednom případě se vložený proužek na noži nedochoval; buď zcela zkorodoval, nebo se již v dřívější době uvolnil a vypadl ze žlábkku (hrob 26, obr. 14: 2).

Výzdoba proužků se většinou omezuje na dvě řady půlobloučků, kladených těsně vedle sebe otevřenou polovinou k okraji proužku. Takto vytvářejí jednoduchý, ale značně působivý vzor. U nože z hrobu 353 (obr. 14: 7) a nože z velmožského dvorce (obr. 14: 10) jsou jednotlivé půlobloučky v řadě posunuty dále od sebe a volnější prostor uprostřed proužku je vyplněn střídavě umístěnými kulatými vpichy, případně drobnými kroužky. Pouze na exempláři z lesní školky je výzdoba obměněná (obr. 14: 11); nůž je zdoben dvěma řadami jednoduchých vpichů a poněkud tak rozšiřuje variabilitu vzorů.

Popsaný stereotypní ornament složený z jednoduchých výzdobných motivů však byl zhotovován speciálními nástroji. Ve dvou případech se tak dají rozlišit nože, vyrobené v jedné dílně, přímo podle specifického „rukopisu“ a charakteristických stop, zanechaných použitým razidlem. Jako typický příklad můžeme uvést nože z hrobu 40 (obr. 14: 3) a z hrobu 309 (obr. 14: 6), u kterých je stejný původ naprosto evidentní;

⁷ B. Dostál, Břeclav-Pohansko IV, Velkomoravský velmožský dvorec, Brno, 1975.

⁸ Kombinaci měděného, kosočtverečky zdobeného proužku s lemováním ze zlata, uvádí P. Dr. K. Mareš, ČSA. v rukopisu kandidátské práce „Význam dolního Poolávi pro vznik a rozvoj Velké Moravy“ I, Brno 1977, 241, tab. 115: 9.

⁹ K. Tábůl, Zlatnictví, SNTL, Praha 1975.

obdobný je i případ dvojice nožů z hrobu 26 (obr. 14: 1, 14: 2). I když se zde na druhém noži ozdobný prouzek nedochoval, jsou stopy po razidle s drobnými půlobloučky v železném podkladě natolik typické, že se dají bez obtíží srovnat s výzdobou na prvním noži.

Je zajímavé, že v obou případech analogické výzdoby se nože z jednotlivých dvojic shodují i v dalších ukazatelích, tj. v celkové velikosti a tvaru čepele, ve velikosti a tvaru žlábků a v prvním případě je zřejmě shodný i materiál, ze kterého je vyroben ozdobný prouzek. Uvedené skutečnosti svědčí zřejmě o tom, že se v nožifaké dílně nejen dovozy vyráběly, ale také zdobily a že tedy patrně nedošlo k řemeslnému oddělení těchto dvou úkonů — tj. vlastní výroby nože a jeho ozdobení. Zůstává zatím ovšem otázkou, zda nožifaká dílna byla natolik specializovaná, že vyráběla pouze toto luxusní zboží anebo se jedná jen o lepší část širšího sortimentu. Zdá se však, že okolnosti svědčí pro druhou variantu; v každém případě je možno říci, že uvedené zboží bylo vyráběno v několika dílnách. Soubor devíti nožů, získaný z pohřebiště u kostela, kam se dostal v nepříliš dlouhém časovém úseku v průběhu 2. poloviny 9. století, jeví poměrně širokou variabilitu v drobných odchytkách. Tyto drobné varianty se nedají zcela uspokojivě vysvětlit typologickým vývojem. Nůž, jako nejběžněji používaný nástroj či zbraň, dosáhl již mnohem dříve určitého stupně dokonalosti a řada výrobků je natolik unifikovaná, že se pro slovanské období a i pro následující období raného středověku dosud nepodařilo žádný chronologický vývoj zjistit. Drobným rozdílem ve tvaru a velikosti běžných nožů (sem nejsou samozřejmě počítány různé speciální výrobky jako nože sadařské, koželužské, řezbářské a další), které se vyskytují jak ve století 6. tak v 11., je možno přikládat spíše lokální význam a pravděpodobně se dají přičíst na vrub specifickým odchytkám v produkci jednotlivých dílen.

Pokud by tedy drobné rozdíly ve vbité výzdobě proužků byly způsobeny používáním různých razidel (nebo jejich novou úpravou po opotřebení), nebyl by žádný důvod k tomu, aby se měnil celkový vzhled výrobku. Taková změna se jeví jako naprosto bezúčelná a nijak neovlivňuje celkové parametry nožů. Ostatně srovnáním s jinými řemesly v pozdějších dobách zjistíme, že charakteristické rysy produkce té či oné dílny se dají sledovat i během několika generací, a to i u výrobků, které v daném období prodělávají nějaký vývoj. Tím spíše je pak jistá konzervativnost a věrnost domácímu vzoru pochopitelná u nástroje, u kterého se během dlouhé doby naprosto nezměnila funkčnost a patrně ani rozhodující výrobně-technologické postupy.

Dodržování vlastní tradiční formy nože a jejich výrobu ve větších sériích potvrzuje také skutečnost, že na různých úsecích Pohanska bylo nalezeno několik nožů, které jsou svými základními parametry zcela shodné se zdobenými exempláři, pouze u nich chybí jakékoliv stopy po plátování. Bud z nich vložený prouzek již dříve vypadl a koroze zcela zničila stopy po vbité výzdobě na dně žlábků a nebo nikdy zdobené nebyly a jedná se o všední výrobek dílny. K řešení těchto problémů by významnou měrou přispěly metalografické rozborly železných jader nožů, které by mohly exaktními metodami¹⁰ objevit případné další charakteristické znaky jednotlivých výrobků. Mohly by rovněž objasnit, zda je plátování pouze výrazem estetických snah výrobců, či zda se případně nejedná i o určitou známku jakosti, dokládající na příklad určitý druh zpracování materiálu a zajišťující kvalitu čepele (snad použití jakostní oceli, damaskování a d.).¹¹

Téměř jisté však je, že plátováním nože značně stoupla jeho společenská hodnota, i když prouzek barevného kovu nijak neměnil ty vlastnosti nože, podstatné pro jeho použití jako nástroje nebo zbraně. Na určitou vyjimečnost těchto výrobků ukazuje jejich nepochopitelný výskyt na dvou uzavřených celcích — pohřebišti u kostela a velmožském dvorci. Zatímco z přibližně 140 nožů a jejich zlomků nalezených na pohřebišti je zdobených 9, na sousedním velmožském dvorci je z více než 70 nálezů nožů zdoben pouze jeden.

Kolekce, získaná z časově poměrně krátkého období, však nedovoluje zpřesnit určení počátku výskytu plátovaných nožů a neumožňuje tak ani případné určení chronologického vývoje v delším časovém úseku. Je však pravděpodobné, že výchozí bod pro vznik plátovaných nožů bude možno klást do období výroby železných tautova-

¹⁰ R. Pleiner, K vývoji slovanské nožifaké techniky v Čechách, AR XXXI, 1971, 245—254.

¹¹ T. Piaszkowski, Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X—VIV w. na podstawie badań metaloznawczych, Gdańsk czasopiśmie naukowe II, Gdańsk.

ných a plátovaných předmětů pozdního blatnicko-mikulčického horizontu, s návazností na následující období.

Hlavní význam objevu takto zdobených nožů spočívá ve skutečnosti, že jde o jednu z velmi mála možností, jak zvýšit vypovidací schopnost tohoto nejběžnějšího nástroje, i když zatím jen v lokálních podmínkách. Tyto nálezy však mohou — potvrdí-li se jejich zvýšený výskyt i na pohřebištích jiných lokalit — zasáhnout rozhodujícím způsobem do dosud neuzavřených diskusí o významu nožů jako milodaru ve slovanských hrobech.

Pavel Ůáp

Орнаментированные ножи из городища Поганско. На одиннадцати ножах, относящихся к раскопкам на территории крупного великоморавского центра Поганско вблизи города Бржецлав, под слоем ржавчины было обнаружено декоративное покрытие металлическими листами. В иржавной желобок на ножах вставлены полоски цветных металлов, украшенные на поверхности штампованным узором; чаще всего это два ряда дужек. Большинство из ножей было найдено в могильнике около церкви, а две пары этих ножей несомненно одинакового происхождения, так как они совпадают по всем характерным признакам (величина, форма); одинаков и штамп, примененный для украшения полосок. Сравнение отдельных ножей может послужить доказательством того, что этот вид ножей изготовлялся по-видимому, в нескольких мастерских.

До сих пор, однако, остается не совсем выясненной возможность, что покрытие металлическим листом могло также означать специальные высококачественные изделия. Это мог бы подтвердить только металлографический анализ.

Начало производства ножей, покрытых металлическим листом, можно будет по всей вероятности отнести к младшему блатнико-мikulčickému стилю, которому в главных чертах соответствует как общее оформление, так и художественная форма украшения.

Перевела Я. Елимова

Plattierte Messer von Březclav-Pohansko. Auf elf Messern, die aus der bedeutenden großmährischen Lokalität Pohansko bei Březclav stammen, ist es gelungen, unter einer Rostschicht eine Zierplattierung aufzudecken. In die Blutrille der Messer sind Farbmessingplättchen gelegt, die an der Oberfläche mit einem eingeschlagenen Muster verziert sind, überwiegend mit zwei Reihen kleiner Halbbögen. Die meisten der gefundenen Messer stammen aus dem Gräberfeld an der Kirche, und bei zwei Paaren ist eine identische Herkunft nachweisbar, denn sie stimmen in allen Parametern (Größe, Form) sowie im zur Herstellung der Plättchen verwendeten Schlagstempel überein. Mit dem Vergleich der einzelnen Messer wurde versucht zu beweisen, daß diese Produkte in mehreren Werkstätten hergestellt worden waren, und zwar als besonderer Teil des Sortiments. Es ist jedoch noch nicht ganz klar, ob die Plattierung nicht auch spezielle Produkte von hoher Qualität kennzeichnet, da bisher noch keine metallographischen Analysen durchgeführt wurden.

Der Beginn der Produktion plattierter Messer könnte wohl in den jüngeren Horizont von Blatnice-Mikulčice gelegt werden, da sie ihm in ihrer Auffassung und in der Art der Durchführung im großen und ganzen entsprechen.

Übersetzt von O. Hájek

Středověké akvamanile z Rybníků, okres Znojmo. V průběhu inventarizace fondu Jihomoravského muzea v Moravském Krumlově byl znovu hodnocen nálezy hliněného akvamanila z Rybníků u Moravského Krumlova. Středověké akvamanile bylo získáno při budování trativodu ve zdejší základní škole. Nálezy učinil řídící učitel A. Jílek, který daroval zmíněný předmět kustodovi muzea J. Kaufmanovi.¹

Zoomorfni akvamanile má podobu neosedlaného koně. Jeho maximální délka činí 193 mm, výška 147 mm a šířka 86 mm. Tloušťka stěny popisovaného předmětu se pohybuje v rozmezí 3,5–4,9 mm a její tvrdost lze charakterizovat kódovým číslem 4 (můžeme ji rýpat ocelovým nožem).² K výrobě bylo použito středozrné keramické hmoty (zrnatost do 2 mm). Ve vytvářecí hmotě je hlavní příměsí slída. Na jemněji modelovaném, přirozeném povrchu jedince aplikoval výrobce k označení anatomických detailů vhloubenou a plastičnou výzdobu. Zmíněné středověké akvamanile bylo vypáleno v oxidačně redukčním prostředí za působení vyšších teplot (tab. XXXVIII: a–o).

Zajímavá je jeho výrobní technologie. Tělo akvamanila bylo vytvořeno na hrnčířském kruhu. Má etážovitou profilaci, přičemž vzájemné odsazení obou částí je zdůrazněno dvěma dvojicemi obvodových linií. Na zadní části se nachází nálevka o průměru 27,6 mm. Zde je také vhloubená výzdoba, sestávající ze tří soustředných kružnic, kde dvě mezikružní vyplňují vpiohy. Dalším přidavným článkem keramického tvaru je ucho, které se plynule napojuje na nálevku a šíjí. Přední (horní) část nebyla zcela dotočena. K jejímu uzavření došlo až po připojení ručně vymodelované hrudi, šíje a hlavy. Potom byly přilepeny přední a zadní nohy.

¹ Inventurní kniha č. 1. JMK—detašované pracoviště Mor. Krumlov, 89 (l. č. 1 000).

² Terminologie a numerické označení je použito z práce: V. Podborský—E. Kazdová—P. Koltušík—Z. Weber, Numerní kód moravské malované keramiky, Brno 1977.